

SİVAS'IN TARİHİ YOLLARI: TACİR, RAHİP VE KOMUTANIN AYAK İZLERİ

THE HISTORICAL ROADS OF SIVAS: THE FOOTSTEPS OF THE MERCHANT, PRIEST and COMMANDER

Hülya KAYA HASDEMİR*

Makale Bilgisi

Başvuru: 16.05.2020

Kabul: 12.03.2021

Article Info

Received: May 16, 2020

Accepted: March 12, 2021

Özet

Anadolu'yu doğu-batı, kuzey-güney yönlerinde birbirine bağlayan yolların kavşağında yer alan Sivas, uzun tarihsel geçmişi ve sahip olduğu konumu sayesinde farklı dönemlere ait ticari, askeri ve dini önem taşıyan yollar ile donanmıştır. M.Ö. 3. bin yıldan itibaren kullanıldığını bildiğimiz bu yol ağları tarihi devirlerde, Asurlu tüccarlar, Hititler, Persler ve Romalılar tarafından ekonomik ve askeri önemini koruyarak kullanılmaya devam etmiştir. Zamanla yeni yolların eklenmesiyle genişleyen bu yol hattı, Roma'dan sonra Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde de çeşitli amaçlarla tercih edilmiştir. Günümüzdeki modern kara ve demir yollarının büyük kısmı halen bu rotaları takip etmektedir. Bu çalışmada Koloni Dönemi ile Helenistik-Roma dönemleri arasında Sivas ili ve çevresinden geçen ticari, dini ve askeri yollar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şamuha, Šarišša, Tegarama, Sebasteia, Sivas.

Abstract

Sivas, which is located on the junction of the roads connecting Anatolia on the east-west and north-south directions, is equipped with the roads of different periods with commercial, military and religious importance by means of the long history and its location. These road networks were used by the Assyrian merchants, Hittites, Persians and Romans in the ancient periods by keeping their economic and military importance. This road line which was widened in time with the addition of new roads was also preferred in the Byzantine, Seljukian and Ottoman eras after the Roman era. Today, most of the modern roads and railways follow these routes. In this study, the commercial, religious and military roads passing through Sivas

* Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
h.kayahasdemir@alparslan.edu.tr

province and neighboring regions between the Colonial period and the Hellenistic-Roman periods were addressed.

Keywords: *Şamuha, Şarişša, Tegarama, Sebasteia, Sivas.*

Giriş

Topraklarının büyük kısmı İç Anadolu Bölgesi'nde, Yukarı Kızılırmak Havzası içinde yer alan Sivas ili, Anadolu'yu doğu-batı, kuzey-güney yönlerinde birbirine bağlayan bir konuma sahiptir (Harita 1).

Arkeolojik kazılar ve yüzey araştırmaları yoluyla elde edilen buluntuların değerlendirilmesiyle, Sivas yöresinde birçok alanda Paleolitik Dönem'den başlayarak günümüze kadar yerleşim sürekliliğinin yaşandığı anlaşılmıştır.¹ Yöredeki tarih öncesi ve tarihi devirlere ait yerleşimler ve bunlar arasındaki yol ağlarının tespiti büyük ölçüde A. Tuba Ökse tarafından gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sonucunda elde edilen bulguların değerlendirilmesiyle gerçekleşmiştir.² Anadolu'da henüz yazının kullanılmadığı Orta Tunç Çağı öncesine tarihlenen yerleşimler arasındaki ilişkilerin yorumlanmasında en önemli kültür kalıntısını seramikler oluşturmaktadır. Seramik hamurunun yapısı, biçimlendirilme ve pişirme teknikleri, incelendiğinde, kullanıldıkları dönemin toplumlarının ihtiyaçlarını, ulaştıkları teknolojik düzeyi, farklı toplumların birbirleriyle olan ilişkileri, sosyal ve etnik farklılıkları ve bu toplumların yaşadıkları bölgenin sınırları anlaşılabilir. Çanak-çömlek üreten insanlar zaman zaman kapların yüzeylerini farklı renkte kil çamurlarıyla kaplayarak astarlamışlar ve mekanik yöntemlerle düzeltip parlatmışlardır. Böylece çeşitli bölgelerde birbirinden farklı kaplar ortaya çıkmıştır.³ Eski yerleşim birimleri yüzeyinde bölgeye yabancı kültürlerin malzemesinin bulunması ticari ilişkiye kanıt olarak sunulabilir.⁴

Yüzey araştırmaları sonucunda bulunan seramiklerin incelenmesiyle Sivas'taki bazı yerleşim merkezleri arasında tarih öncesi dönemlerde ilişkilerin başladığı anlaşılmıştır. Seramikler, Şarkışla-Altınyayla ve Ulaş

¹ D. P. Erdbrink- H. R. Van Heekeren, "The Presence of Supposedly Primitive Human Tools Along the Upper Reaches of the Kızılırmak in Anatolia", *Quaternary Science Journal*, Band 16, Leiden, 1965, s. 78 vd.; Atilla Engin, "Sivas İli 2009 Yılı Yüzey Araştırması", 28. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C. 2, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayın No: 3266-2, Ankara, 2011, s. 93; Andreas Müller-Karpe, "Untersuchungen in Kayalıpınar 2013 und 2014", *MDOG*, 146, 2014, s. 11-12.

² A.Tuba Ökse, "Yukarı Kızılırmak Havzası Tunç Çağları ve Demirçay Yerleşim Tarihi", *Belleten*, C. LXII, S. 234, Ankara, 1998, s. 299 vd.

³ A.Tuba Ökse, *Arkeolojik Çalışmalarda Seramik Değerlendirme Yöntemleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2002, s. 7-8.

⁴ A.Tuba Ökse, "Kızılırmak ve Fırat Havzalarını Birbirine Bağlayan Eski Kervan Yolları", *BİLGİ*, S.34, 2005, s. 16.

ovaları arasında Kalkolitik Dönem’de bağlantının olduğuna işaret etmektedir. Yine Yıldızeli-Merkez-Şarkışla-Kangal arasındaki sekiz yerleşimde bulunan M.Ö. 3. bin yıl sonuna tarihlenen boyalı seramik parçaları Yukarı Kızılırmak Havzası’ndan geçen bir ticaret yolunun varlığını göstermektedir.⁵

Ticaret Yolları

Kentte tarih öncesi dönemlerde kullanılmaya başlanan ticaret yollarının, tarihi devirlerle birlikte daha aktif olarak kullanıldığı görülmektedir. Yöre ve civarında bulunan seramikler, bölgede mevcut ticaret yollarına ek olarak Orta Tunç Çağı’nda yeni yolların eklendiğini göstermektedir.⁶ M.Ö. 2. bin yıldan itibaren Anadolu’da yazının kullanılmaya başlaması, tüccarlar tarafından kullanılan bu yol güzergâhlarının tespitini kolaylaştırmıştır.

Anadolu tarihinde Asur Ticaret Kolonileri Çağı olarak adlandırılan dönemde Mezopotamya- Anadolu arasında yoğun bir ticari ilişki başlamıştır. Ticaret yapmak için Anadolu’ya gelen Asurlu tüccarlar burada 40 kadar şehirde *kārum* ve *wabartum* olarak adlandırılan ticaret kolonileri kurmuşlardır.⁷ Sivas il sınırları içerisinde tespit edilen merkezlerin konumları ve bu merkezlerde bulunan Orta Tunç Çağı seramikleri, Yukarı Kızılırmak Havzası’nı Tokat, Kayseri ve Malatya ovalarına bağlayan yol güzergâhlarının Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda kullanıldığını göstermektedir.⁸ Sivas, dönemde ulaşım yollarının geçtiği önemli bir konumda yer aldığı için Asurlu tüccarların koloniler kurduğu şehirlerden birisi olmuştur. Günümüzde şehir sınırları içerisinde Koloni Dönemi’ne ait iki yerleşimin eşleştirilmesi yapılmıştır. Bu yerleşimlerden Yıldızeli ilçesi Kayalıpınar Köyü yakınlarında yer alan Şamuha,⁹ Karadeniz’e açılan yol hattı üzerinde yer alırken, Gürün’e lokalize edilen Tegarama,¹⁰ Malatya’ya

⁵ A.Tuba Ökse, “Ancient Mountain Routes Connecting Central Anatolia to the Upper Euphrates Region”, *Anatolian Studies*, Vol. 57, 2007, s. 39

⁶ Ökse, 2007, s. 40.

⁷ Cahit Günbattı, *Kültepe-Kaniş Anadolu’da İlk Yazı İlk Belgeler*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2012, s. 8.

⁸ A.Tuba Ökse, “Asur Ticaret Kolonileri Çağında Sivas”, *Cumhuriyetin 80. Yılında Sivas Sempozyumu*, Sivas, 2003, s. 125.

⁹ Turgut Yiğit, “M.Ö. II. Binyıl Anadolu Kentlerinden Şamuha’nın Tarihi ve Lokalizasyonu Üzerine”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 19, S. 30, 1997, s. 274; Vuslat Müller-Karpe, Andreas Müller-Karpe, “Kayalıpınar’da Yapılan Araştırmalar”, *29. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C. 2, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No: 153/2, Ankara, 2011, s. 407.

¹⁰ Klass R. Veenhof, “Een Oudassyrische Brief Te Brussel”, *Akkadica* 18, 1980, s. 42; Paul Garelli, *Les Assyriens En Cappadoce*, Paris 1963, s. 117; K. Nashef, *Repertoire Geographique de Textes Cuneiformes IV*, Wiesbaden 1991, s. 117.

ulaşan doğu güzergâhında yer almıştır. Koçköprü Kalesi'nde bulunan Alışar III seramikleri ve karakteristik Orta Tunç Çağı kırmızı açkılı çanak-çömlek parçaları, dönemde Kangal'dan geçen alternatif bir güneydoğu rotasının olduğuna işaret edebilir.¹¹

Asurlu tüccarlar Anadolu'da ithal mallarını önce düşük kaliteli bakırla değiştiriyorlardı. Bu düşük bakır daha sonra yüksek, tasfiye edilmiş bakırla değiştiriliyor ve iyi cins bakır Anadolu halkına gümüş ve altın karşılığında satılıyordu.¹² Orta Karadeniz Bölgesi'nde yer alan Durhumit kenti, sahip olduğu bakır yatakları sayesinde Asurlu tüccarların bakır damıtmak için uğradığı önemli merkezlerden birisi olmuştur. Kaniş'in doğusundan kuzeye doğru yapılan bir seyahat sırasındaki harcamaların kaydedildiği Kt 92/k 3 nolu belgede bu bakır damıtma merkezine Kayseri'nin kuzeyinden ilerleyip Kızılırmak geçilerek, Yıldızeli'nin batısından Tokat'a doğru gidilerek ulaşıldığı anlaşılmaktadır. Sırayla Hurama-Luhuzattia-[X]- Şamuha-Hatipitra-Kutia-Karahna ve Kuburnat şehirlerinin adına rastlanılan belgenin ilgili satırları şöyledir:

“Hurama'daki kervansaraya 1 şeşel gümüş verdim. Dāya'nın oğlu İkun-piya'ya tekstil kaçakçılığı için Luhuzatiya'da 21 şeşel ödedim. Eşekler ve onların barınması için 3 şeşel kalay ödedim. [xx] köprü için para ödedim. Şamuha'da han için x şeşel kalay ödedim. Şamuha'ya kadar hamal için 1 şeşel gümüş ödedim. Hatipitra'da 3 şeşel kalay ödedim. Kutia'da belediye başkanına 1 ½ şeşel kalay verdim. Karahna'daki rabi sikkatim'e 12 şeşel kalay ödedim. Karahna'da Kuburnat'a kadar hamallara 3 şeşel gümüş ödedim. Sınırdaki nishatum vergisi için 6 şeşel gümüş verdim...”¹³

Tüccarlar Anadolu'da şehirler arası seyahat ederken belirli bir ücret karşılığında kendilerinin ve hayvanların dinlenme ihtiyacını karşılamak için yol güzergâhları üzerinde *bīt wabrim* denilen hanlarda konaklamıştır.¹⁴ Yukarıda yer alan Kt 92/k 3 nolu masraf kaydı aracılığıyla Şamuha'da tüccarların konakladığı *bīt wabrim* yapısının bulunduğu anlaşılmaktadır.¹⁵

¹¹ Ökse, 2007, s. 42; Garelli, 1963, s. 117; Nashef, 1991, s. 117.

¹² Ökse, 2007, s. 41.

¹³ Tahsin Özgüç, *Kültepe, Kanis, Nesa*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s. 23.

¹⁴ Klass R. Veenhof, “Travelling in Ancient Anatolia Two New Sources From Kanesh”, *Hayat Erkanal'a Armağan: Kültürlerin Yayılması*, Homer Kitapevi, İstanbul, 2006, s. 777-780; Gojko Barjamovic, *A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period*, Copenhagen 2011, s. 152.

¹⁵ Mogen Trolle Larsen, *The Old Assyrian City-State and Its Colonies*, Copenhagen 1976, s. 279.

¹⁶ Barjamovic, 2011, s. 36.

Asurlu tüccarlar Sivas'tan Tokat'a uzanan modern yolun 30-35 km batısında yer alan Karahna (Sulusaray)'ya ulaşmak için Yıldızeli'nin batısında yer alan Akdağları Üyük köyündeki bir geçidi kullanarak aşmışlardır. Şamuha'nın Kayalıpınar'a eşleşmesi sayesinde Kızılırmak'tan Sulusaray şebekesine ulaşan düz bir yol hattı belirlenmiştir.¹⁶

Koloni Dönemi'ne ait metinlerden Şamuha'da daha çok kumaş, yün ve köle ticaretinin yapıldığı anlaşılmaktadır.¹⁷

Tegarama, Fırat üzerinden Orta Anadolu'ya ulaşan bir yol hattında yer aldığı için Koloni Dönemi'nde önemli bir merkez olmuştur.¹⁸ Asur-Kaniş yol güzergâhında yer alan Tegarama'da Asurlu tüccarlar şehirden geçmek ve ticaret yapmak için çeşitli vergiler ödemişlerdir. Konu ile ilgili ilk örnek olan Kt 92/k 221 nolu belgenin 1-15. satırlarının tercümesi şöyledir:

“Kārum Kaniş, şaqil datim “Kulia”, kārum Tegarama ve oranın sakini Kukulānum'un oğlu İdī-Aššur'a şöyle diyor: Biz hesaplaştık ve 25 mina 4 ¼ seqel (olan) datum vergisini¹⁹ ödedik. İdī-Aššur hesabı elde etmiştir.”²⁰

CMK 58 nolu belgede tüccarların *šaddu'atum* vergisinden şikâyet ettikleri görülmektedir. Ayrıca rehin olarak tutulan bir arkadaşlarını kurtarmak için ödemeyi kumaşla yaptıkları görülmektedir. Söz konusu olan metnin ilgili satırları şöyledir:

“Mama wabartumundan Kuššara wabartumuna: Adad-bani'nin bize getirdiği habere göre Tegarama'nın elçileri Bur-Aššur ve Šu-Suen, Adad-bani'ye ait olan 10 kutānum kumaşını burada kâtip gözetiminde... (metnin büyük bir kısmı kırıktır) kâtip Aššur-ban, 3 adet kumaş aldı. Aššur-malik'in oğlu Kurara'nın serbest bırakılması için 1 kumaş ödendi ve bir Anadolulu onu buraya yönlendirdi. Kalan iyi kalite 6 kutānum kumaşını İstar-İlišu'nun oğlu Adad-bani'ye verdik. Sevgili babalarım ve efendilerim: šaddu'atum

¹⁶ Barjamovic, 2011, s. 382.

¹⁷ V. Müller-Karpe- A. Müller-Karpe, 2011, s. 412; Angenete Wisti Lassen, “The Trade in Wool in Old Assyrian Anatolia”, *JEOL*, S. 42, 2010, s. 168; Barjamovic, 2011, s. 136; 153; 151.

¹⁸Hasan Ali Şahin, “Anadolu'daki Koloni Mahkemeleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 21, 2006, s. 137.

¹⁹Asur'dan gelen kervanlardan Anadolu'da alınan vergi, ödeme veya yol parası olarak değerlendirilmiştir. Bu verginin, malın değerinin belli bir oranına uygulandığı ve elde edilen gelirin bir kısmının karakol masraflarında ya da güvenliği sağlamada kullanıldığı bilinmektedir. Bkz. Sabahattin Bayram, “Kültepe Tabletlerinde Geçen Vergiler ve Özellikleri”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 36, S. 1-2, Ankara, 1993, s. 10

²⁰ Salih Çeçen, “Kaniş Kārum'unun Diğer Kārum ve Wabartumlar'a KÜ.AN (amutum) ile İlgili Önemli Talimatları”, *Belleten*, C. LXI, S. 231, Ankara, 1997, s. 227-229.

vergisini²¹ koymamalısınız. Yerliler üretmeye devam ediyor, (esirler) ve onların fidyeleri için para yok.²²

Döneme ait belgelerden Tegarama'da kumaş ticaretine ek olarak, köle²³, yün²⁴ ve şarap²⁵ ticareti yapıldığı anlaşılmaktadır.

Hitit Devleti'nde, Koloni Dönemi'nde olduğu gibi şahıslara ait ticari kayıtlara rastlanılmamaktadır.²⁶ Bu nedenle Hitit yol ağlarının büyük kısmını arkeolojik verilerin dışında, sefer ya da kült gezisini içeren doğrudan coğrafya ile ilgili olmayan kaynaklardan öğrenmekteyiz. Ancak Hitit kentlerinin büyük kısmının hala lokalizasyonunun yapılamamış olması durumu güçleştirmektedir.

Yüzey araştırmaları Sivas il sınırları içerisinde tespit edilen Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'ne ait, Yukarı Kızılırmak Havzası'nı Tokat, Kayseri ve Malatya ovalarına bağlayan yol güzergâhlarının Hititler Dönemi'nde de kullanılmaya devam edildiğini göstermektedir.²⁷ Hattuša'dan başlayan Hitit yol ağı Yozgat, Sulusaray ve Bolus'u geçtikten sonra Yeni Han ve Sivas'a ulaşmıştır. Sivas'ta ikiye ayrılan bu yolun bir kolu Kızılırmak'ı takip ederken, diğer kol güneye yönelerek Fırat Havzası üzerinden Kangal'a ulaşmıştır. Doğu güzergâhını takip eden yol, Kangal ve Divriği'den geçtikten sonra Fırat Havzası boyunca devam etmiştir. Günümüzde de Sivas-Erzincan arasındaki kara ve demir yolu bu güzergâhtan geçmektedir.²⁸

Kent sınırlarında küçük boyutlu Hitit yerleşimlerinin yanı sıra surlu büyük merkezlere de rastlanılmıştır. Bu merkezlerin bazılarında gerçekleştirilen arkeolojik kazılar sonucunda elde edilen bulgular sayesinde lokalizasyonlarının kesinleşmesi, yol güzergâhlarının tespitini kolaylaştırmaktadır. Ancak, buna rağmen kentte Hitit Dönemi'ndeki ticari aktiviteler hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.

²¹Nishatum'dan sonra en çok kaydedilen vergidir. 1/60 oranında alınmaktadır. Bkz. Bayram, 1993, s. 9.

²² Barjamovic, 2011, s. 124.

²³ TPAK I, 200 nolu belgede Tegarama'da satılan 3 kadın köle için 6 ½ mina gümüş ödendiği görülmektedir.

²⁴ AKT 5, 56 belgesinde Tegarama'dan getirilen 5 adet yünden bahsedilmektedir.

²⁵ Cecile Michel, "A Table Avec les Marchands Paleo-Assyriens", *CRRAI* 39, 1997, s. 105.

²⁶ Metin Alparslan, "Hititler Çağında Anadolu ve Çevresinde Ticaret", *Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Kongre Bildirileri*, İstanbul, 2003, s. 30.

²⁷ Ökse, 2003, s. 125.

²⁸ John Garstang, "Hittite Military Roads in Asia Minor", *American Journal of Archaeology*, Vol. 47, No. 1, 1943, s. 47-48.

Hitit seramiklerine rastlanılan yerleşmeler arasındaki 15-35 kilometrelik mesafe yaya olarak yaklaşık 3 saatte kat ediliyordu. Kızılırmak'ın at sırtında geçilebildiği Kayalıpınar'dan sonra Şamadağ bölgesindeki dağlık yol aşılarak, Şarkışla Kahvepınar'daki küçük Hitit merkezine varılıyordu. Kahvepınar'dan sonra Altınyayla'da yer alan Kuşaklı (Şarišša)'ya 6 saatte ulaşıyor ve Kangal'daki Havuzköy geçilerek, Balıklıtohma'dan Malatya ovasına ulaşıyordu. Yıldızeli'nden başlayarak güneydoğu rotasını takip eden bu yol Şarkışla-Altınyayla-Kangal güzergâhını takip ederek Malatya'ya ulaşıyordu. Bu merkezler arasındaki yolculuk süresinin ortalama 1 gün olması, kervanların ve tüccarların bu merkezlerde 1 gece konaklamış olabileceğini düşündürmektedir²⁹ (Harita 2).

Belgelerden ticari malların bu yol güzergâhlarına ek olarak Maraşsantiya (Kızılırmak) vasıtasıyla taşındığını öğrenmekteyiz. KUB XXXI 79 nolu metinde Pittiyarik ve Arziya şehirlerinden Şamuha'ya gemi ile yapılan erzak nakliyatından bahsedilmektedir. Metinden anlaşıldığı kadarıyla su seviyesi yeterince yüksek olmadığı için Pittiyarik şehrinden yapılan teslimat iki seferde nakledilmiştir.³⁰

Çivi yazılı kaynaklarda Kizzuvatna'da demir eritildiği kaydedilmiştir. Ökse, eritilmiş demirin Kizzuvatna'dan Orta Anadolu'ya taşınmasında Sivas'tan geçen yolların kullanılmış olabileceğini belirtmektedir.³¹

Sivas ilinde Altınyayla, Divriği, Gemerek ve Gürün ilçelerinde bulunan Geç Hitit Dönemi'ne tarihlenen eserler, bölgede imparatorluktan sonra Hitit varlığının devam ettiğini göstermektedir. Bu merkezlerden Divriği'nin sahip olduğu demir yatakları Demir Çağı'nda bölgenin önemini artırmış olmalıdır. Hititler *halpaki* ya da *AN.BAR* olarak adlandırdıkları demiri M.Ö. 2. binden itibaren tanıyıp, yaygın olarak kullanıyorlardı. Anadolu'nun zengin demir yataklarından biri olarak bilinen Divriği demir yatağı muhtemelen bu dönemde Hititlerin ilgisini çekmiştir. Bu varsayımdan yola çıkarak Divriği güzergâhının demir ticareti için önemli olabileceği söylenebilir.³²

²⁹ Ökse, 2007, s. 41.

³⁰ John Garstang, O. Robert Gurney, *The Geography of The Hittite Empire*, London 1959, s. 33-34.

³¹ Ökse, 2007, s. 41-42.

³² J. D. Muhly- R.Maddin-T. Stech- E. Özgen, "Iron Anatolia and the Nature of Hittite Iron Industry", *Anatolian Studies*, Vol. 35, 1985, s. 74; Atilla Engin, "Gözcük: Sivas'da Yeni Bir Geç Hitit Merkezi ve Kapı Aslanı", *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 34, S. 2, Sivas, 2010, s. 60 vd.

Persler zamanında Sardes'ten başlayarak inşa edilen Kral Yolu³³ Ancyra (Ankara)'dan sonra Tavium (Büyüknefes)-Komana Pontica (Gümenek)-Sebasteia (Sivas) üzerinden Melitene (Malatya)'ye ardından Susa'ya varmıştır.³⁴

Yüzey araştırmaları bazı yol hatlarının Hitit ve Perslerin ardından Roma Dönemi'nde hala kullanıldığı göstermektedir. Roma Dönemi'nde Sivas'tan geçen kuzey-güney ve doğu-batı yol güzergâhları önemini koruyarak, kullanım görmeyi sürdürmüştür.

Anadolu'daki ilk Roma yol sistemi prokonsül Manius Aquillus tarafından M.Ö. 129-126 yıllarında Asya Eyaleti'nde inşa edilmiştir. Batı-doğu doğrultusunda, Ege Denizi kıyılarından Ancyra'ya varan yol burada çeşitli yönlere doğru dağılıyordu. Bunlardan biri kuzeydoğuya doğru Amaseia (Amasya), Komana Pontica, Sebasteia ve Melitene üzerinden Mezopotamya'ya; bir diğer yol ise Tavium üzerinden yine Sebasteia'ya ulaşıyordu.³⁵

Roma kralı Pompeius ile Pontus kralı VI. Mithridates arasında uzun yıllar boyunca süren mücadeleyi Pompeius'un kazanmasıyla Anadolu'nun hâkimiyetini onun eline geçmiştir. Pompeius, M.Ö. 59 yılında çıkardığı *lex Vatinia* (Vatinia yasası) ile Anadolu'da bazı siyasal düzenlemeler yapmıştır. Strabon, Pompeius'un Pontos'u Roma eyaleti yaptıktan sonra eyalet topraklarını 11 şehir arasında paylaştığını aktararak, bizzat Pompeius tarafından kurulan yedi şehrin isimlerini kaydetmiştir. Bu kentler doğudan batıya doğru sırayla Nikopolis, Diospolis, Megalopolis, Magnopolis, Zela, Neapolis ve Pompeipolis'tir.³⁶ Bu kentlerden Nikopolis günümüzde Sivas ili

³³ Pers Kral Yolu muhtemelen Asurluların zamanından kalma ulaşım ağı üzerine kurulmuştur. Doğu ile batıyı birbirine bağlayan bu yolun yapımına Kyros zamanında başlanılmış, yol Dareios egemenliğinde tamamlanmıştır. Herodot tarafından Kral Yolu olarak anılmasının nedeni yolun, iki büyük Pers kralı olan Kyros ve Dareios dönemlerindeki popülerliğinden kaynaklanıyor olabilir. Sadece Pers krallarının kullandığı bir yol olmayan bu güzergâh, askeri, ticari ve ulaşım amaçlı da kullanılmıştır. Bkz. Herodotos, *Historia (Tarih)*, Çev. Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 405-406; Oğuz Tekin, "Pers Dönemi'nde Anadolu'da Para ve Ticaret", *Persler*, Eds. Kaan İren- Çiçek Karaöz- Özgün Kasar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 129.

³⁴ Ökse, 2005, s. 19; Ahmet Şimşirgil, "XV-XVI. Asırlarda Tokat'ta İktisadi Hayat", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 10, 1995, s. 187-210.

³⁵ Veli Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s. 5-6.

³⁶ Strabon, *Geographika: XII, XIII, XIV*, Çev. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000, XII. 3.1, XII. 3. 28, XII. 3. 37, XII. 3. 38; Mehmet Ali Kaya, "Anadolu'da Roma Egemenliği ve Pompeius'un Siyasal Düzenlemeleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 13, S. 1, 1998, s. 163; 166.

Suşehri ilçesi Pürk (Yeşilyayla) köyü ile eşleşirken, Megalopolis Roma Dönemi'nde Sivas ilini temsil etmektedir.

Pompeius tarafından kurulan Nikopolis, Diospolis, Magnopolis, Neapolis ve Pompeipolis kentleri Bithynia'yı Armenia'ya bağlayan büyük ticaret yolunun üzerinde yer almaktadır. Yine Zela ve Megalopolis de Karadeniz hattını takip ederek, Amaseia üzerinden yukarı Halys (Kızılırmak) vadisine ve dağlar üzerinden aşarak Tomisa'da (Kuşsarayı) Euphrates (Fırat)'a ulaşan yol üzerinde yer almıştır.³⁷ Strabon, Komana Pontica yoluyla Orta Anadolu'dan Amisos (Samsun)'a giden büyük ticaret yolundan bahsetmektedir. Bu yol günümüzdeki Samsun-Tokat-Sivas yoluna tekabül etmektedir.³⁸

Sivas-Tokat-Amasya-Havza-Samsun güzergâhından oluşan kuzeybatı yoluna ek olarak Nikopolis üzerinden Karadeniz'e ulaşan kuzeydoğu yol hattı da kullanılmıştır. Nikopolis'ten başlayan yol Doğu Karadeniz'deki Polemonium (Fatsa) ve Cerasus (Giresun) kentlerine ulaşmıştır. Ayrıca Nicopolis-Satala (Kelkit)-Trapezus (Trabzon) hattı kullanılarak Trabzon'a ulaşılmıştır. Ancyra ve Caesaria (Kayseri) kentlerinden Satala'ya ulaşan yol ağı Nikopolis'e uğrayarak şu güzergâhları takip etmiştir: Ancyra-Amasia-Neocaesaria (Niksar)- Nicopolis-Satala; Caesaria-Sebasteia-Nicopolis-Satala.³⁹ Ramsay, doğunun ticari mallarının Fırat Havzası'ndan Kayseri'ye ulaştığını, buradan Sebasteia, Komana Pontica ve Laodicia yoluyla Amisos'a ulaştığını kaydetmiştir⁴⁰ (Harita 3).

Tavium'dan Sebasteia'ya giden iki Roma yolunun varlığı bilinmektedir. Bu yollardan biri 161 mil uzunluğundadır. Bu yol üzerinde Corniaspa, Parbosena, Sibora, Agriane ve Simos yerleşimleri bulunmaktadır. Diğer yol ise 166 mil uzunluğundadır ve bu yol üzerinde Mogaro, Dorana, Sebastopolis, Verisa ve Fiarasi kentleri yer almaktadır. Adı geçen bu kentlerden Sebastopolis (Sulusaray) dışında diğerlerinin yeri henüz tespit edilememiştir. Sivas merkezin hemen doğusunda yer alan Ziyaretsuyu mevki muhtemelen bu Roma yolunun devamında yer alıyordu ve bu yolu daha doğuya bağlıyordu. Ziyaretsuyu'nun doğusunda yer alan Zano-Tekkeköy'de Durbin tarafından bildirilen Helenistik Dönem yerleşimi belki de bu diğer yolun ucu idi. Ziyaretsuyu yerleşkesi en azından batıda önemli

³⁷ David Winfield, "The Noerthern Routes across Anatolia", *Anatolian Studies*, Vol. 27, 1977, s. 155-161; Kaya, 1998, s. 169.

³⁸ William Mitchell Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1960, s. 27.

³⁹ David H. French, *Roman Roads and Milestones of Asia Minor*, British Institute at Ankara, Ankara 2016, s. 13-14.

⁴⁰ Ramsay, 1960, s. 28.

yol ağlarına, önce Tavium'a oradan da daha batıda Ancyra'ya kadar giden önemli bir Roma yoluna yakın bir konuma sahip olmuştur.⁴¹

İç Anadolu'dan Sebasteia'ya ulaşan kuzeybatı yolu, Bathyrriax'taki (Yıldızeli) Kızılırmak üzerinde kurulan bir Roma köprüsü ile geçilmiştir. Caesaria ile Sebasteia'ya arasındaki güneybatı yolu Malandara (Şarkışla)'dan geçmektedir. Güneydoğu güzergâhı Kızılırmak üzerindeki Karakuş köprüsünden geçerek, İncebel geçidini takip eder. Geçidin ortasındaki küçük bir gözetleme kulesi, Orta Çağ'da bu yolun önemini korumaya devam ettiğini göstermektedir. Yol Malandara ve Tonosa (Altınyayla) üzerinden Melitene'ye ulaşır. Sebasteia'dan Komana'ya giden ikinci yol hattı olan güneydoğu yolu günümüzdeki modern otoyol gibi Taşlıdere kanyonundan geçer. Roma ve Bizans dönemlerinde inşa edilen köprüler Selçuklular tarafından onarılarak ya da yeniden yapılarak kullanılmaya devam etmiştir. Güzergâhtaki kale ve kervansaray kalıntıları ticaret yollarının 13. yüzyılda bölgeden geçmeye devam ettiğini göstermektedir. Nitekim İpek Yolu'nun bir kısmı bu güzergâhtan geçmiştir.⁴²

Kült ve Hac Yolları

Çivi yazılı metinlerde karşımıza eski Anadolu'da yer alan “kutsal kent” veya “tanrı kenti” olarak adlandırılan bazı kentler çıkmaktadır. Bunların birçoğunun kökeni Hitit öncesi yerli Anadolu kavimlerine uzanmaktadır. Bunun dışında bazı kentler de belirli büyük tanrıların kült merkezi olarak dini bir yapıya sahip olmuşlardır. Bu şehirlerden birisi olan Şamuha, İstar'ın (Hurriçe =Şauşga)⁴³ dini merkezi olarak önemli bir rol oynamıştır.⁴⁴

Oldukça dindar bir kral olarak bilinen II. Murşili, Şamuhalı Kırların İstar'ının öfkelenmiş olduğunu öğrenince, Şamuha'ya mütehassıs bir adam göndererek bunu fal vasıtasıyla sorgulatmış ve bayramlarını kutlatmıştır. İshupitta ve Taşmaha yolları kar, yağmur ve çamurdan açılır açılmaz tanrıçanın heykeli kralın yanına getirilecek ve böylece kral ona her gün tapınabilecektir. Ayınler biter bitmez ise heykeli alıp Şamuha'ya götüreceklerdir. Bunun karşılığında kral gideceği savaşlarda tanrıçasını

⁴¹Gail E. S. Durbin, “Iron Age Pottery from the Provinces of Tokat and Sivas”, *Anatolian Studies*, Vol. 21, 1971, s. 117; Meral Ortaç, *Ziyaretsuyu, Bakü- Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi Arkeolojik Kurtarma Kazıları Dokümanları: 5*, Gazi Üniversitesi Arkeolojik Çevre Değerleri Araştırma Merkezi, Ankara 2005, s. 18.

⁴²Ökse, 2007, s. 42.

⁴³Trevor Bryce, *The Kingdom of The Hittites*, Newyork 2005, s. 162.

⁴⁴Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu*, C. 3, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2005, s. 21.

hemen yanı başında görmek istemekte, kendine sağlık ve başarı vermesini, düşmanını yenmesini istemektedir. Kral bunun için Ummaya isimli büyücü bir kadına Hititçe-Hurricce bir büyü ayini yaptırmıştır.⁴⁵ Şamuha'ya ulaşan yol güzergâhında yer alan Taşmaha ve İshupitta kentlerinin kesin lokalizasyonu henüz yapılamadığı için başkentten Şamuha'ya ulaşılırken izlenen rotayı tespit etmek güçtür. Hakkında fazla bilginin olmadığı Taşmaha, Orta Karadeniz'de yer alan bazı Hitit kentleri ile birlikte anılmıştır.⁴⁶ III. Hattuşili'nin otobiyografisinde Yukarı Ülke'deki kentlerle birlikte anılan İshupitta'nın⁴⁷ Amasya, Zile ve Turhal'ın doğusunda aranmasına dair görüş birlikleri vardır.⁴⁸ İshupitta'nın Zile ile eşleşen Tapiqqa (Maşat Höyük) ile komşu olduğu göz önüne alındığında, bu görüşlerin doğruluk payının yüksek olduğu kabul edilebilir.⁴⁹ Garstang, Hattuşa'dan başlayan yolun Yozgat-Sulusaray-Bolus-Yenihan üzerinden Sivas'a ulaştığını belirtmektedir.⁵⁰ Roma Dönemi'nde de aynı güzergâhın kullanıldığına dikkat çeken Ramsay, Tavium-Sebastopolis-Yenihan üzerinden Sivas'a ulaşıldığını belirtir.⁵¹ Bu iki rotanın birbirini desteklemesi, İshupitta ve Taşmaha'nın Tokat'ın güneydoğusunda olma ihtimalini yükseltmektedir. Sivas-Tokat ana yolu üzerinde yer alan Çamlıbel Bucağı'na bağlı olan Bolus (Aktepe) höyüğünde bulunan tunç Hitit tanrı heykelciği de burada bir Hitit yerleşiminin olabileceğine işaret etmektedir.⁵² Yukarıdaki verilere ek olarak E. Olshausen ve J. Biller'in mil taşlarını izleyerek hazırladığı haritaya dayanarak bu rotayı detaylandırmak mümkündür. Buna göre Boğazköy'den başlayan yol sırayla Büyüknefesköy (Tavium)-Sorgun (Aigonne/Euagina)-İzibüyük-Kesikköprüküy-Kabalı-Vasfibey-Kadışehir-Elmalı-Uylubağı Köyü-Sulusaray (Sebastopolis)-Bolus (Verisa)-Yenihan rotasını takip ederek Kayalıpınar'a ulaşıyordu⁵³ (Harita 4).

Şehrin adı dini içerikli Hitit metinlerinde *agrig* olarak adlandırılan görevli listesinde anılmaktadır. *Agriq* olarak isimlendirilen bu görevliler, yerel kültle ilgili olarak, tapınağın ihtiyaç duyduğu yiyecek, içecek ve diğer

⁴⁵ Ahmet Ünal, *Eski Anadolu Siyasi Tarihi*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2018, s. 695.

⁴⁶ Garstang-Gurney, 1959, s. 27.

⁴⁷ Sedat Alp, *Hitit Çağında Anadolu*, Tübitak, Ankara 2011, s. 135.

⁴⁸ Garstang-Gurney, 1959, s. 25; Einar von Schuler, *Die Kaskaer*, Berlin 1965, s. 41; Barjamovic, 2011, s. 246.

⁴⁹ Barjamovic, 2011, s. 259.

⁵⁰ Garstang, 1943, s. 47-48.

⁵¹ Ramsay, 1960, s. 286; 288-289.

⁵² H. Hamdi Ekiz, "Tokat Müzesi'nde Bulunan Bir Hitit Tanrı Heykeli", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2002 Yıllığı*, Ankara 2003, s. 357.

⁵³ Serhat Uslu, *Tarih Öncesi Çağlarda Tokat'ın Tarihi Coğrafyası*, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2014, s. 31-32.

malzemelerden sorumlu tutulmuşlardır. Bu, kentte önemli bayramların kutlandığı ve dini ritüellerin gerçekleştirildiğini göstermektedir.⁵⁴

Sivas ilinin Altınyayla ilçesinde yer alan Şarišša (Kuşaklı)⁵⁵ ve Boğazköy’de ele geçirilen çivi yazılı metinlerde, Kuşaklı’da ilkbahar mevsiminde bir bayram kutlaması gerçekleştirildiği kaydedilmiştir. Metinlerde 4 gün süren bayram kutlamasına kralın da bizzat katıldığı görülmektedir.⁵⁶ Hitit krallarının başrahip rolünde, panteonda yer alan önemli tanrı ve tanrıçaların tapınaklarına gerçekleştirdikleri ziyaretler büyük önem taşımaktadır. Çünkü bu ziyaretlerin ihmal edilmesi durumunda ülkede büyük felaketlerin yaşanacağı düşünülmüştür. Bu nedenle Hitit kralları belirli bayramlar sırasında Hattuša ve çevresindeki şehirlerde kült gezileri gerçekleştirmiştir.⁵⁷ Şarišša’da boyutlarıyla Hattuša’daki Fırtına Tanrısı Tapınağı ile mukayese edilebilecek boyutta bir Fırtına Tanrısı Tapınağı’nın yer alıyor olması, şehrin önemli bir kült merkezi olduğunu düşündürmektedir.⁵⁸ Ancak metinlerde Şarišša’da gerçekleştirilen bayram kutlamalarına kralın her yıl düzenli olarak katılıp katılmadığı konusunda bilgi bulunamamasından dolayı Şarišša’nın, Hattuša ve çevresindeki kült güzergâhına dâhil edilmesi mümkün görünmemektedir.

Kuşaklı’nın yaklaşık 3 km. güneyinde yer alan Kulmaç Dağı’nın Hitit metinlerinde geçen Şarišša Dağı olabileceği düşünülmektedir. Kral ilkbaharda bayram kutlamaları için geldiğinde şehre girmeden yukarı yoldan kutsal dağa giderek burada kült törenini gerçekleştirmiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda Kuşaklı yakınlarındaki Kulmaç Dağı’nda bir göletin varlığı tespit edilmiştir. Dağda yer alan göletin zemini kille kaplanmış ve su takviyesi ile göletteki su seviyesi yükseltilmiştir. Ayrıca gölet çevresinde batıya uzanan tepe üzerinde bir tapınağın yer aldığı bilinmektedir.⁵⁹ CHT 591 nolu metinde Şarišša Dağı koruyucu bir dağ olarak karşımıza çıkmaktadır. Metnin tercümesi şöyledir:

⁵⁴ Burney, 2005, s. 6.

⁵⁵ V. Müller-Karpe-A. Müller-Karpe, 2011, s. 259.

⁵⁶ Gernot Wilhelm, “Combining Textual and Archeological Evidence of Urban Structures: Hattusa and Sarissa”, *Mesopotamia*, S. XLVI, 2011, s. 106.

⁵⁷ Özlem Sir Gavaz, *Hitit Krallarının Kült Gezileri*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2012, s. 62.

⁵⁸ V. Müller-Karpe, “Kuşaklı-Sarissa’da Büyük Tapınağın Bira İmalathanesi”, *V. Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2005, s. 556- 557.

⁵⁹ Andreas Müller-Karpe, “Planning a Sacred Landscape Examples From Sarissa and Hattusa”, *Sacred Landscapes of Hittites and Luwians Proceedings of the International Conference in Honour of Franca Pecchioli Daddi*, Eds. Anacleto D’Agostino- Valentina Orsi- Giulia Torri, Firenze University Press, Firenze. 2015, s. 84-85.

“Hey Šarišša Dağı ayağa kalk! Güçlü kralına, kraliçene (Hatti ülkesinin) bekçilerine beslenmiş sığır ve keçiler geri dönsün. Onları güçlü yapmaya ve korumaya gel! İyi haberler onları bulsun, güçlü kral ve kraliçe demirden tahtın üzerinde olsunlar! Onlar mutlu olsunlar!”⁶⁰

Roma İmparatorluğu’nda devlet dininin paganizmden Hristiyanlığa geçiş süreci Constantinus döneminde başlamıştır. M.S. 313 yılında yayımlanan Milano Kararnamesi ile Hristiyanlara dinlerini yaşama özgürlüğü verilmiştir ve bu tarihten sonra imparatorlukta Hristiyan sayısı giderek artmıştır.⁶¹ İmparatorluk içerisindeki Hristiyanların sayısının hızla artması bu dinin ortaya çıktığı kutsal topraklara olan ilgiyi artırmış ve Avrupa’daki Hristiyanlarda bu toprakları ziyaret etmek için yoğun bir talep ortaya çıkmıştır. Bu durum doğuya giden yolların önemini artırmıştır. Hacı Yolu’ndan bahseden ilk yazılı belge M.S. 4. yüzyılda bir hacı adayının yazdığı *Itinerarium Burdigalense* (Bordeaux Seyahatnamesi) adlı seyahat notlarıdır. Bu seyahatname Hacı Yolu’nun M. S. 4. yüzyıldan sonra önem kazandığını göstermektedir.⁶²

Erken dönemlerden itibaren bazı eklemeler yapılarak, çeşitli amaçlar için kullanılan yollar sonradan Hacı Yolu olarak adlandırılmıştır. Anadolu’da doğu-batı ve kuzeydoğu yönlerinden hareket eden hacıların bir kısmı güneye inmek için Sebasteia ve Nicopolis güzergâhlarını kullanmışlardır.

Ancyra güzergâhından yolculuğa başlayan hacı adayları Tavium ve Sebasteia üzerinden Caesaria ve Melitene’ye vararak, buradan güneye yöneliyorlardı. Kuzeydoğudaki Trapezus ve Satala kentlerinden güneydeki Melitene’ye gidilebildiği gibi Nicopolis üzerinden güney rotası takip edilerek Caesaria’ya ulaşmak da mümkündü. Yine kuzeyde yer alan Amisus, Amasia, Polemonium ve Cerasus’dan hacı olmak için yola çıkan yolcular güneye inmek için Sebasteia ve Nicopolis güzergâhlarını kullanmış olabilirler.⁶³

Helenistik-Roma dönemlerinde önemli tapınak merkezlerinden biri olan Comana Pontica’da savaşçı tanrıça Ma’ya adanmış bir mabet yer

⁶⁰Gary Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, Atlanta 1996, s. 155.

⁶¹ Betten, Francis S. Betten, “The Milan Decree of A. D. 313: Translation and Comment”, *The Catholic Historical Review*, Vol. 8, No. 2, 1992, s. 191.

⁶²Kamil Doğancı, “Geç Antikçağda Hacı Yolu Güzergâhında Bir Merkez Nikomedia”, *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kocaeli, 2017, s. 208.

⁶³ French, 2016, s. 14.

almaktadır.⁶⁴ Strabon'un aktardığı bilgiye göre, önemli bir ticaret merkezi de olan şehirde tanrıça onuruna yılda iki defa düzenlenen festivale diğer kentlerden ve kasabalardan büyük bir katılım gerçekleştirilmiştir.⁶⁵ Sebasteia, Kapadokya bölgesini Orta Karadeniz bölgesine bağlayan bir konuma sahip olduğu için Komana'daki festivale katılmak isteyen yolcular güney-kuzey rotasında Sebasteia- Sebastopolis güzergâhını kullanarak Comana Pontica'ya ulaşmış olabilirler.

M. S. 320 yılında Legio XII Fulminata garnizonundaki kırk Hristiyan Romalı asker inançlarından dolayı Sebasteia'da şehit edilmiştir.⁶⁶ Hristiyanlık dünyasının evrensel şehitleri olarak kabul edilen bu kırk asker onuruna M. S. 373 yılında bölge piskoposu olan Aziz Basil tarafından Caesaria'da Sebasteia'nın Kırk Şehidi kültü kurulmuş ve yortu kutlamaları başlatılmıştır.⁶⁷ Basil'in kardeşi olan Nyssalı Gregory zamanında hem Caesaria'da hem de kültün orijinal memleketi olan Sebasteia'da yortu kutlamaları düzenlenmiştir.⁶⁸ Gregory'ye ait iki vaazda Sebasteia yakınlarında yer alan bir tapınakta kırk şehit anısına iki günlük bir törenin düzenlendiğine işaret edilmektedir.⁶⁹ Gregory'nin vaazından öğrendiğimiz kadarıyla Kapadokya bölgesinde büyük saygı duyulan kırk şehitler onuruna Sebasteia'da düzenlenen yortu için çok sayıda katılımcı gelmiştir.

Askeri Yol Güzergâhları

Sivas, Hititler Dönemi'nde Yukarı Ülke (KUR UGU^(T1))⁷⁰ olarak adlandırılan, stratejik açıdan oldukça önemli bir bölgede yer almıştır. Yukarı Ülke'nin düşmanlar tarafından ele geçirilmesi, Sivas'tan Malatya ovasına uzanan bölgeyi düşman saldırısına açık hale getirmiştir. Oysa bu yol Hititler için Kuzey Suriye'ye giden önemli bir rotayı oluşturuyordu ve I. Murşili

⁶⁴ Deniz Burcu Erciyas "Komana ve Çevresinde Çağlar Boyu Yerleşim" *Türkiye'de Arkeometrinin Ulu Çınarları. Prof. Dr. Ay Melek Özer ve Prof. Dr. Şahinde Demirci'ye Armağan*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 164

⁶⁵ Strabon, XII. 3. 36.

⁶⁶ Michael J.K. Walsh, "The Re-emerge of the forty Martyrs of Sebaste in the Church of Saint Peter and Paul, Famagusta Norther Cyprus", *Journal of Cultural Heritage* 8, 2007, s. 84; Raymond Van Dam, *Becoming Christian: The Conversion of Roman Cappadocia*, University of Pennsylvania Press, Pensilvanya 2003, s. 133.

⁶⁷ Hadrian Mar Elijah Bar Israel, Chabril Bar Yacoub, *The Forty Martyrs of Sebaste*, Nazarian Foundation 2014, s. 3.

⁶⁸ Dam, 2003, s. 137.

⁶⁹ *Gregorii Nysseni Opera X.1: Gregorii Nysseni Sermones*, Eds. O. Heil,-J. P. Cavarinos- O. Lendle, Brill, Leiden 1990, s. 152-153.

⁷⁰ Ahmet Ünal, *Hititçe-Türkçe Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2016, s. 880.

döneminden I. Şuppiluliuma dönemine kadar bölgeye tek iletişim yolunu sağlamıştır.⁷¹ Asurlu tüccarlar tarafından seyahat sırasında kaydedilen bir masraf listesine ait Kt 92/k 3 nolu belgede sırayla geçen Hurama-Luhuzatiya-[Kuşşara]-Şamuha-Hatipitra-Kutia-Karahna-Kuburnat kent adlarına göre Asurlu tüccarlarca güney-kuzey yönünde kullanılan rotanın bir kısmı belirlenebilmektedir. Kullanılan bu yol, Hititlerin güney-güney doğu yönündeki seferlerinde izlenen rota ile benzer olmalıdır. Kayalıpınar kazılarında ortaya çıkarılan Orta Hitit Dönemi'ne ait bir metinde, Çukurova ve Halep'e düzenlenen askeri bir seferden bahsedilmesi Şamuha'dan geçen yolların askeri açıdan da önemli olduğunu göstermektedir.⁷²

Belgelerden Hititlerin Azzi-Ḫayaša ve Hurriler üzerine yaptığı seferlerde Şamuha ve Tegarama kentlerinden geçen yolları kullanarak, bu şehirlerde askeri üsler kurduğu anlaşılmaktadır (Harita 5). Azzi-Ḫayaša ve Kaška toprakları arasında tampon bir bölge oluşturan Yukarı Ülke sınırında yer alan Şamuha, Hititler için önemli bir askeri merkez olmuştur. I. Şuppiluliuma dönemine ait bir metinde, I. Şuppiluliuma'nın Azzi-Ḫayaša ve Kaška topraklarına yaptığı bir seferde düşmanı yendikten sonra ele geçirdiği esirleri şehre getirdiği anlaşılmaktadır. İlgili metnin tercümesi şöyledir:

“Fakat babam ileriye doğru yürüdüğü zaman, ülkesinde Ḫayaşalı düşmanla karşılaşmadı. Babam tekrar Ḫayaşalı düşmana karşı gitti, fakat onu yine bulamadı. Fakat o, Kaşkalkı düşmanı, tüm kabile askerlerini ülkede yakaladı ve ona tanrılar yardım ettiler, [Arinna şehrinin Güneş Tanrıçası, Hatti şehrinin Fırtına Tanrısı, Ordunun Fırtına Tanrısı, Savaş Alanı Tanrıça İştari] ve böylece çok sayıda düşman öldü. Ayrıca birçok sayıda düşman öldü. Ayrıca birçok esir aldı ve onları Şamuha'ya getirdi. Sonra babam Şamuha'dan ileriye doğru gitti.”⁷³

Hititler Azzi-Ḫayaša seferi sırasında Zara yolunu takip ederek, Roma Dönemi'nde önemli bir askeri üs olan Nikopolis güzergâhından Şebinkarahisar'a ulaşmışlardır. II. Murşili'nin yıllıklarından Azzi-Ḫayaša sınırında yer alan Pürk'te olası saldırılara karşı bir sınır karakolunun bulunduğu yer almaktadır.⁷⁴

I. Şuppiluliuma'nın kahramanlıklarının anlatıldığı, II. Murşili dönemine tarihlenen bir belgede Hurri ülkesine yapılacak olan sefer için Tegarama'nın

⁷¹ J. G. Macqueen, *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, Arkadaş Yayınları, Ankara 2013, s. 59.

⁷² Şafak Bozgun, “Çivi Yazılı Belgelere Göre Tiliura Kentinin Konumu II”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 58, S. 2, Ankara, 2018, s. 1248.

⁷³ Hans Gustav Güterbock, “The Deeds of Suppiluliuma as Told by His Son, Mursili II”, *Journal Of Cuneiform Studies*, Vol. 10, No. 2, 1956, s. 62-63.

⁷⁴ Garstang, 1943, s. 52.

askeri üs olarak kullanıldığı görülmektedir. Tegarama'dan hareket edilerek Hurri ülkesine yapılan sefer ve hazırlıkları metinde şöyle anlatılmaktadır:

“Babama şöyle söylediler: ‘Hurriler Murmuriga’daki asker ve savaş arabalarını kuşattı.’ Babam askerleri ve savaş arabalarını seferber edip, Hurri topraklarına yürüdü. Tegarama ülkesine vardığında, Talpa kasabasında askerlerini ve savaş arabalarını teftiş etti. Daha sonra oğulları Arnuwanda ve baş MEŞEDİ Zida’yı Tegarama’dan öncü birlik olarak Hurri ülkesine gönderdi. Arnuwanda ve Zida ülkeye geldiğinde düşman onlarla savaşmak için geldi ve babamın tanrıları onlardan önce yürüdüler ve düşmanı yendiler. Kentin aşağı tarafındaki düşman geri çekildi ve Tegarama dağlık bölgesine kaçmak üzere kentten uzaklaştı. Babam o (düşman), bir an önce kentten kaçmaya çalışıyor haberini işitince (onu takibe başladı). Babam aşağıya, kente ulaşınca Hurrili düşmanla karşılaşmadı. Kargamış kentine geçti.”

Metinde Talpa kasabası Tegarama'nın bir parçası olarak görülmektedir. Hurri sınırına yakın olan Tegarama, dağlık bir coğrafyaya sahip olduğu için Hurri birliklerinin doğrudan Hitit askeri üzerine saldırmasına engel olmuştur ve Hititler tarafından Hurri topraklarına düzenlenen seferlerde askeri bir üs olarak kullanılmıştır.⁷⁵

III. Hattuşili dönemine ait KBo VI, 28 nolu belgede II/III. Tuthaliya döneminde İšuwa ülkesi ile olan ilişkilerin bozulduğu ve Tegarama'nın saldırıya uğradığı şu ifadelerden anlaşılmaktadır: “İšuwa ülkesinin düşmanları geldi ve Tegarama topraklarını tahrip etti.”⁷⁶ Bu belgeden İšuwa Ülkesi ile Tegarama arasında ulaşımı sağlayan yol ağının varlığı düşünülebilir.

Roma İmparatorluğu'nun doğu sınırlarını muhafaza eden askeri yolların merkezi XII. Legio Fulminata'nın daimi karargâhı olan Melitene şehri idi. Roma Dönemi'nde önemli bir karargâh şehri olan Melitene güzergâhını takip eden yolun Sebasteia üzerinden geçen bazı güzergâhları bulunmaktadır. Bu güzergâhlardan biri Kokoussos (Göksun)'dan kuzeydeki Komana, Ariarathia ve Sebasteia'ya ulaşır buradan Nicopolis üzerinden Colina ve Satala'ya ulaşırdı.⁷⁷

Sebasteia-Tephrike (Divriği)-Kamacha yoluna dair işaretlere Bizans Dönemi'nde rastlanılmıştır. Bu yolun varlığından Michael Attaliota dolaylı

⁷⁵ Barjamovic, 2011, s. 128.

⁷⁶Sedat Alp, “Die Lage von Samuha”, *Anatolia*, S. 1, 1956, s. 78-80; John David Hawkins, “The Land of İšuwa: The Hieroglyphic Evidence”, *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998, s. 282.

⁷⁷ Ramsay, 1960, s. 56.

olarak bahsetmektedir. Paul mezhebinin merkezi olan Tephrike'ye karşı yapılan çok sayıda sefer kaydedilmiştir. Askeri kuvvetler bu kente ulaşmak için Basilika Therme-Sibora-Agrane ve Sebasteia yolunu kullanmıştır. Bu yolun Roma Dönemi'nde kullanılıp kullanılmadığına dair bilgi bulunmamaktadır.⁷⁸

Bizans Dönemi'ne gelindiğinde Sivas il sınırları içerisinde geçen yollar önemini korumaya devam etmiştir. Bizans yol ağının tamamlanması Justinian zamanında gerçekleşmiştir. Bu şebekenin en önemli kısmını Halys'in doğusundan ayrılarak Caesarea ve Sebasteia'ya giden askeri yol oluşturmuştur. İlkbaharda İstanbul'dan hareket eden imparatorun ordusuna vilayetlerdeki askerler bu yolları kullanarak dâhil olmuşlardır. Justinian'ın doğuya doğru uzanan askeri yol üzerinde yer alan Sebasteia'nın duvarlarını yaptırdığı bilinmektedir.⁷⁹

Sonuç

Yüzey araştırmaları Sivas ve çevresindeki yerleşmeler arasındaki ticari ilişkilerin tarih öncesi dönemlerden itibaren başladığını göstermektedir. Doğu-batı, kuzey-güney yönlerinde uzanan yolların kavşağında yer alan şehirde, tarih öncesi dönemlerden itibaren farklı amaçlarla kullanılmaya başlanan yol ağı zamanla yeni yolların eklenmesiyle genişlemiş ve uzun yıllar boyunca kullanılmıştır. Anadolu'nun yazı ile tanıştığı Koloni Dönemi'ne ait çivi yazılı belgeler sayesinde şehir ve çevresindeki yolların Asurlu tüccarlar tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle Kayalıpınar ile eşleşen Şamuha'nın kuzey-güney rotasında önemli bir konumda olduğu görülmektedir. Hititler zamanında şehirden geçen yollar ticari amacın yanı sıra askeri ve dini önem de taşımaya başlamıştır. Hititler, Azzi-Ħayaša ve Kaška seferleri için Şamuha'yı; İšuwa ve Hurri üzerine düzenlenen seferler için ise Tegarama'yı üs olarak kullanmışlardır. Ayrıca Şamuha ve Şarišša kentleri Hititler için önemli birer kült merkezi haline gelmiştir.

Roma İmparatorluğu zamanında kentteki yolar ticari, askeri ve dini önemini korumayı sürdürmüştür. Batıdan başlayarak Ankara'ya varan yol Sivas üzerinden doğu istikametine ulaşmıştır. Bu dönemde hacı adayları kuzey güzergâhından başladıkları yolculuklarında Sivas üzerinden güneye inmişlerdir. M.S. 320 yılında şehit edilen kırk Romalı asker için Aziz Basil tarafından oluşturulan kült doğrultusunda kırk şehit onuruna kentte

⁷⁸ Ramsay, 1960, s. 58.

⁷⁹ Ramsay, 1960, s.78; 241.

tapınaklar yapılmış ve yortu düzenlenmiştir. Kırk şehit onuruna düzenlenen yortuya çevre kentlerden kalabalık bir kitlenin katılımının olduğu bilinmektedir. İmparatorlukta önemli bir karargâh merkezinin bulunduğu Malatya'ya ulaşım çoğunlukla Sivas üzerinden gerçekleştirilmiştir. İlerleyen zamanla yeni yolların eklenmesiyle genişleyen yol hattı Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde de çeşitli amaçlar için kullanılmaya devam etmiştir. Günümüzde de modern kara ve demir yolunun büyük kısmı bu antik yol güzergâhlarını takip etmektedir.

Kaynakça

- Alp, Sedat, "Die Lage von Samuha", *Anatolia*, S. 1, 1956, s. 77-80.
- Alp, Sedat, *Hitit Çağında Anadolu*, Tübitak, Ankara 2011.
- Alparslan, Metin, "Hititler Çağında Anadolu Ve Çevresinde Ticaret", *Osmanlı Öncesi İle Osmanlı Ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf Ve Ekonomi Kongre Bildirileri (9-10 Mayıs 2002)*, İstanbul, 2003, s. 29-36.
- Barjamovic, Gojko, *Historical Geography Of Anatolia In The Old Assyrian Colony Period*, Copenhagen 2011.
- Bayram, Sabahattin, "Kültepe Tabletlerinde Geçen Vergiler Ve Özellikleri", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 36, S. 1-2, 1993, s. 1-13.
- Beckman, Gary, *Hittite Diplomatic Texts*, Atlanta 1996.
- Betten, Francis S., "The Milan Decree Of A. D. 313: Translation And Comment", *The Catholic Historical Review*, Vol. 8, No. 2, 1992, s. 191-197.
- Bozgun, Şafak, "Çivi Yazılı Belgelere Göre Tiliura Kentinin Konumu II", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 58, S. 2, 2018, s. 1246-1266.
- Bryce, Trevor, *The Kingdom Of The Hittites*, Newyork 2005.
- Burney, Charles, *Historical Dictionary Of The Hittites*, Oxford 2004.
- Çeçen, Salih, "Kaniş Kârum'unun Diğer Kârum Ve Wabartumlar'a Kù.An (Amutum) İle İlgili Önemli Talimatları", *Belleten*, C. LXI, S. 231, 1997, s. 219-232.
- Dam, Raymond Van, *Becoming Christian: The Conversion Of Roman Cappadocia*, University Of Pennsylvania Press, Pensilvanya 2003.
- Doğancı, Kamil, "Geç Antikçağda Hacı Yolu Güzergâhında Bir Merkez Nikomedia", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa Ve Kocaeli Tarihi*

- Sempozyumu-III*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kocaeli, 2017, s. 151-165.
- Durbin, Gail E. S., "Iron Age Pottery From The Provinces Of Tokat And Sivas, Anatolian Studies, Vol. 21, 1971, s. 99-124.
- Ekiz, H. Hamdi, "Tokat Müzesi'nde Bulunan Bir Hitit Tanrı Heykeli", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2002 Yıllığı*, Ankara 2003, 357-365.
- Engin, Atilla, "Gözcük: Sivas'da Yeni Bir Geç Hitit Merkezi Ve Kapı Aslanı", *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 34, S.2, 2010, s. 60-68.
- Engin, Atilla, "Sivas İli 2009 Yılı Yüzeysel Araştırması", 28. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C. 2, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayın No: 3266-2, Ankara, 2011, s. 81-106.
- Erciyas, Deniz Burcu, "Komana Ve Çevresinde Çağlar Boyu Yerleşim" *Türkiye'de Arkeometrinin Ulu Çınarları. Prof. Dr. Ay Melek Özer Ve Prof. Dr. Şahinde Demirci'ye Armağan*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 163-171.
- Erdbrink, D. P. - Van Heekeren, H. R., "The Presence Of Supposedly Primitive Human Tools Along The Upper Reaches Of The Kızılırmak İn Anatolia", *Quaternary Science Journal*, Vol. 16, 1965, s. 78-87.
- French, David H., *Roman Roads And Milestones Of Asia Minor*, British Institute At Ankara 2016.
- Garelli, Paul, *Les Assyriens En Cappadoce*, Paris 1963.
- Garstang, John, "Hittite Military Roads İn Asia Minor", *American Journal Of Archaeology*, Vol. 47, No. 1, 1943, s. 35-62.
- Garstang, John. - Gurney, O. Robert, *The Geography Of The Hittite Empire*, London 1959.
- Gregorii Nysseni Opera X.1: Gregorii Nysseni Sermones*, Eds. O. Heil, J. P. Cavarinos, O. Lendle, Brill, Leiden 1990.
- Günbattı, Cahit, *Kültepe-Kaniş Anadolu'da İlk Yazı İlk Belgeler*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2012.
- Güterbock, Hans Gustav, "The Deeds Of Suppiluliuma As Told By His Son, Mursili I", *Journal Of Cuneiform Studies*, Vol. 10, No. 2, 1956, s. 41-68.
- Hawkins, John David, "The Land of İsuwa: The Hieroglyphic Evidence", *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998, s. 281-296.
- Herodotos, *Historia (Tarih)*, Çev. Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

- İsrael, Hadrian Mar Elijah Bar - Yacoub, Chabril Bar, *The Forty Martyrs Of Sebaste*, Nazarian Foundation 2014.
- Kaya, Mehmet Ali, “Anadolu’da Roma Egemenliği Ve Pompeius’un Siyasal Düzenlemeleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 13, S.1, 1998, s. 163-173.
- Larsen, Mogen Trolle, *The Old Assyrian City-State And Its Colonies*, Copenhagen 1976.
- Lassen, Angenete Wisti, “The Trade in Wool in Old Assyrian Anatolia”, *JEOL*, S. 42, 2010, s. 159-179.
- Macqueen, J. G., *Hittitler Ve Hitit Çağında Anadolu*, Arkadaş Yayınları, Ankara 2013.
- Michel, Cecile- Garelli, Paul, *Tablettes Paleo-Assyriennes de Kültepe (TPAK)*, Vol. 1, Paris 1997.
- Michel, Cecile, “A Table Avec les Marchands Paleo-Assyriens”, *CRRAI* 39, 1997, s. 95-113.
- Muhly, J. D. - Maddin, R.- Stech, T. - Özgen, E., “Iron Anatolia And The Nature Of Hittite Iron Industry”, *Anatolian Studies*, Vol. 35, 1985, s. 67-84.
- Müller-Karpe, Vuslat, “Kuşaklı-Sarissa’da Büyük Tapınağın Bira İmalathanesi”, *V. Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2005, s. 555- 574.
- Müller-Karpe, Vuslat - Müller-Karpe, Andreas, “Kayalıpınar’da Yapılan Araştırmalar”, *29. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C. 2, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No: 153/2, 2011, s. 407-418.
- Müller-Karpe, Andreas, “Untersuchungen İn Kayalıpınar 2013 Und 2014”, *MDOG*, 146, 2014, s. 11-41.
- Müller-Karpe, Andreas, “Planning A Sacred Landscape Examples From Sarissa And Hattusa”, *Sacred Landscapes Of Hittites And Luwians Proceedings Of The International Conference İn Honour Of Franca Pecchioli Daddi*, Eds. Anacleto D’agostino- Valentina Orsi- Giulia Torri, Firenze University Press, Firenze 2015.
- Nashef, K., *Repertoire Geographique De Textes Cuneiformes Iv*, Wiesbaden 1991.
- Ortaç, Meral, *Ziyaretsuyu, Bakü- Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi Arkeolojik Kurtarma Kazıları Dokümanları: 5*, Gazi Üniversitesi Arkeolojik Çevre Değerleri Araştırma Merkezi, Ankara 2005.
- Ökse, A. Tuba, “Yukarı Kızılırmak Havzası Tunç Çağları Ve Demirçay Yerleşim Tarihi”, *Belleten*, C. LXII, S. 234, 1998, s. 299-355.

- Ökse, A. Tuba, *Arkeolojik Çalışmalarda Seramik Değerlendirme Yöntemleri*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul 2002.
- Ökse, A. Tuba, “Asur Ticaret Kolonileri Çağında Sivas”, *Cumhuriyetin 80. Yılında Sivas Sempozyumu*, Sivas, 2003, s. 123-131.
- Ökse, A. Tuba, “Kızılırmak Ve Fırat Havzalarını Birbirine Bağlayan Eski Kervan Yolları”, *Bilig 34*, 2005, s. 15-32.
- Ökse, A. Tuba, “Ancient Mountain Routes Connecting Central Anatolia To The Upper Euphrates Region”, *Anatolian Studies*, Vol. 57, 2007, s. 35-45.
- Özgüç, Tahsin, *Kültepe, Kanis, Nesa*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.
- Ramsay, William Mitchell, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1960.
- Schuler, Einar von, *Die Kaskaer*, Berlin 1965.
- Sevin, Veli, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.
- Sir Gavaz, Özlem, *Hitit Krallarının Kült Gezileri*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2012.
- Şahin, Hasan Ali, “Anadolu'daki Koloni Mahkemeleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 21, 2006, s. 121-151.
- Şimşirgil, Ahmet, “XV-XVI. Asırlarda Tokat'ta İktisadi Hayat”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 10, 1995, s. 187-210.
- Tekin, Oğuz, “Pers Dönemi'nde Anadolu'da Para Ve Ticaret”, *Persler*, Eds. Kaan İren- Çiçek Karaöz- Özgün Kasar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 102-133.
- Üslu, Serhat, “Tarih Öncesi Çağlarda Tokat'ın Tarihi Coğrafyası”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi*, Erzurum 2014.
- Ünal, Ahmet, *Hititler Devrinde Anadolu*, 3, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2005
- Ünal, Ahmet, *Hititçe-Türkçe Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2016.
- Ünal, Ahmet, *Eski Anadolu Siyasi Tarihi*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2018.
- Veenhof, Klass R., “Een Oudassyrische Brief Te Brussel”, *Akkadica 18*, 1980, s. 31-44.

Veenhof, Klaas R., “Travelling In Ancient Anatolia Two New Sources From Kanesh”, *Hayat Erkanal'a Armağan: Kùltürlerin Yayılması*, Homer Kitapevi, İstanbul, 2006, s. 778-783.

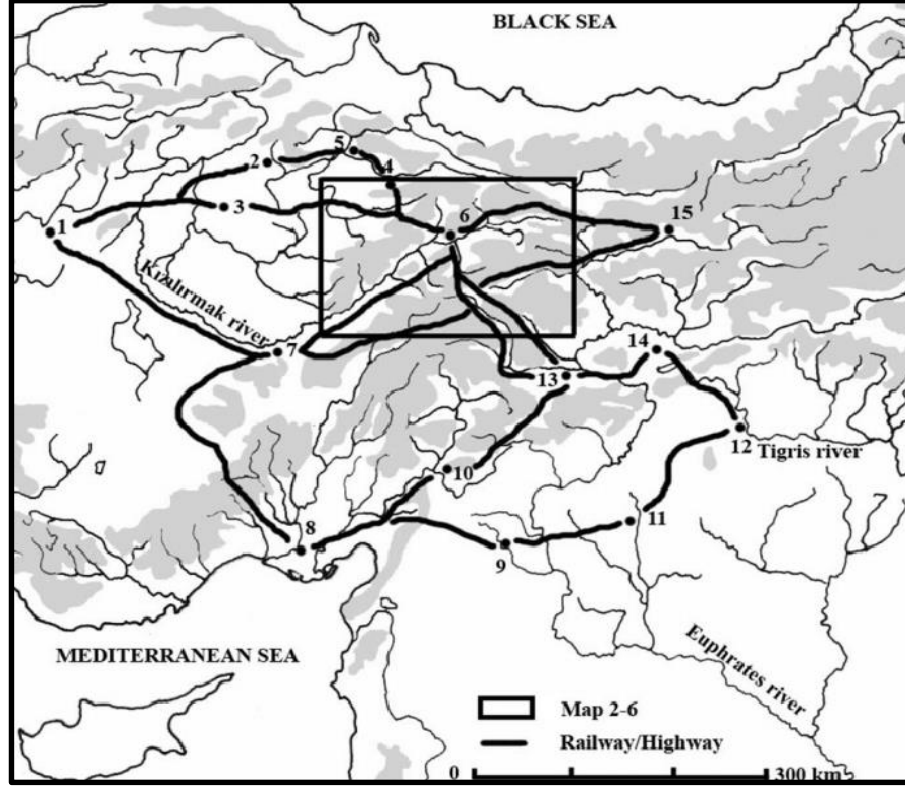
Veenhof, Klaas R., *Kùltepe Tabletleri V*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010.

Walsh, Michael J.K., “The Re-Emerge Of The Forty Martyrs Of Sebaste In The Church Of Saint Peter And Paul, Famagusta Norther Cyprus”, *Journal Of Cultural Heritage* 8, 2007, s. 81-86.

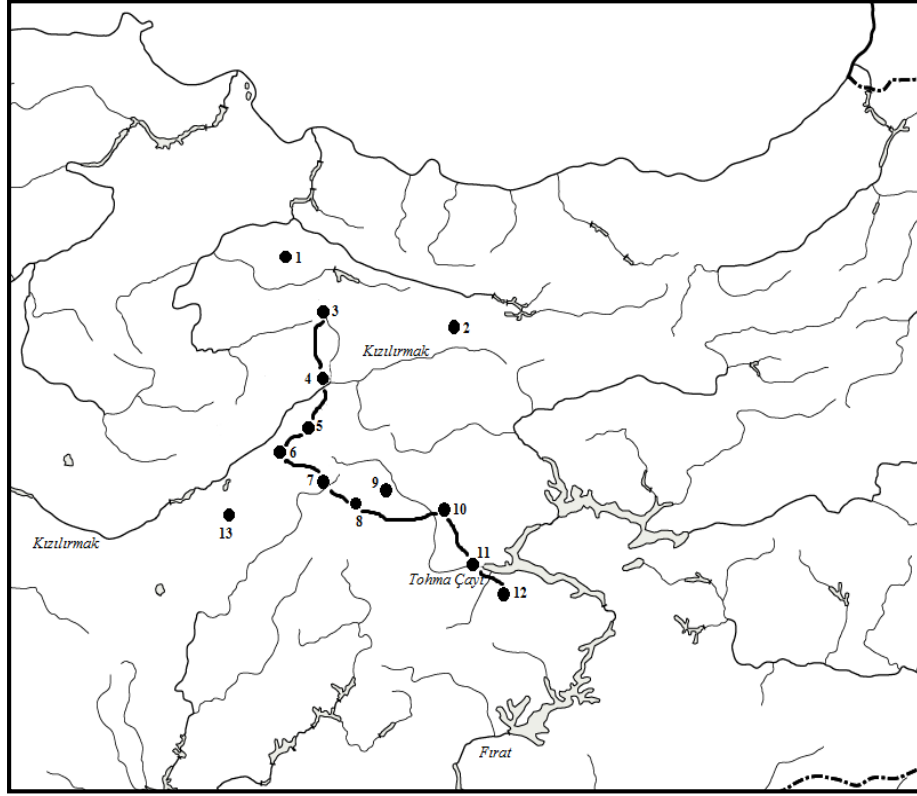
Wilhelm, Gernot, “Combining Textual And Archeological Evidence Of Urban Structures: Hattusa And Sarissa”, *Mesopotamia*, XLVI, 2011, s. 103-108.

Winfield, David, “The Noerthern Routes Across Anatolia”, *Anatolian Studies*, Vol. 27, 1977, s. 151-166.

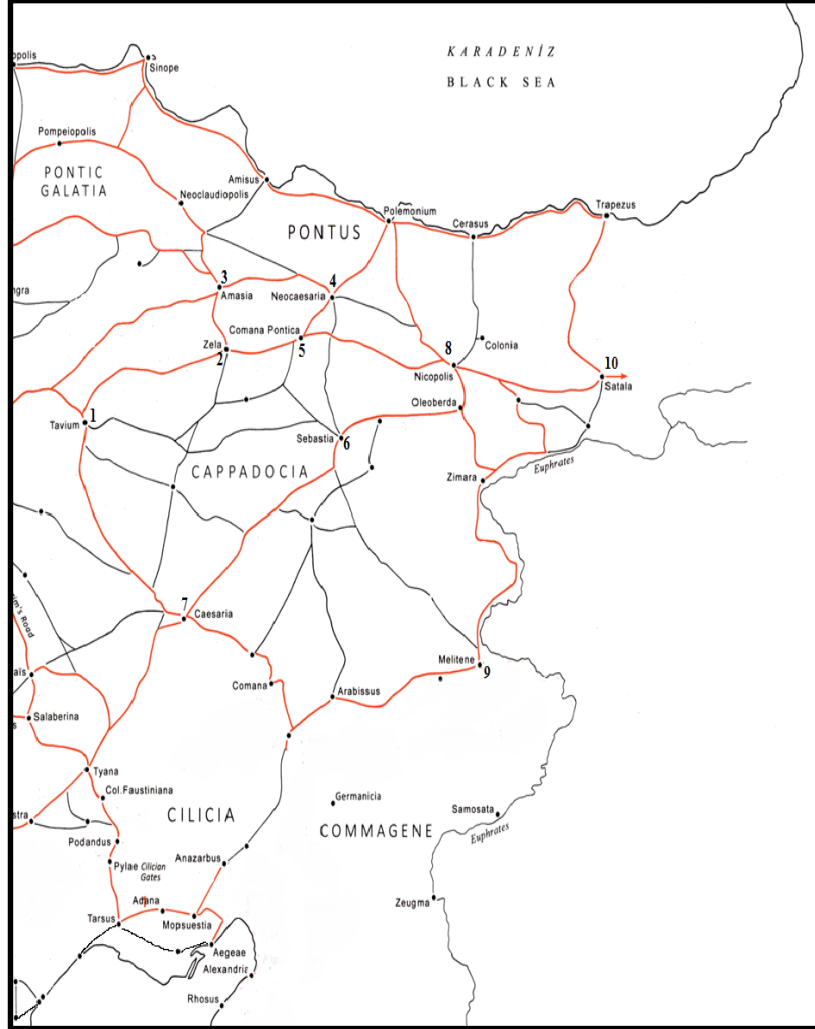
Yiğit, Turgut, “M.Ö. II. Binyıl Anadolu Kentlerinden Şamuha'nın Tarihi ve Lokalizasyonu Üzerine”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 19, S. 30, 1997, s. 273-287.

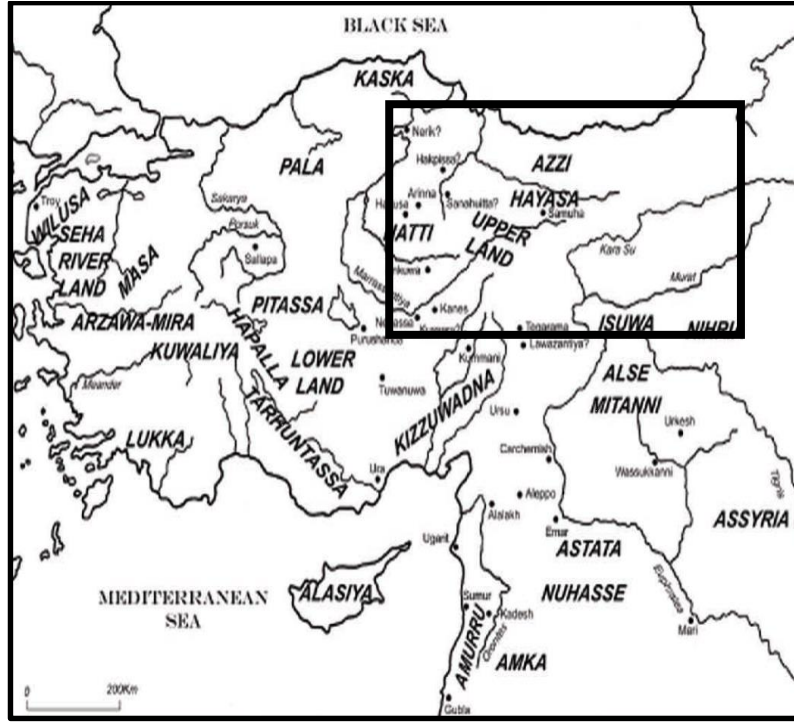
Harita 1: Doğu-batı, kuzey-güney yönlerini birbirine bağlayan yolların merkezinde yer alan Sivas. 1: Ankara; 2: Çorum; 3: Yozgat; 4: Tokat; 5: Amasya; 6: Sivas; 7: Kayseri; 8: Adana; 9: Gaziantep; 10: Kahramanmaraş; 11: Şanlıurfa; 12: Diyarbakır; 13: Malatya; 14: Elazığ; 15: Erzincan. (A. Tuba Ökse, 2007, s. 36)

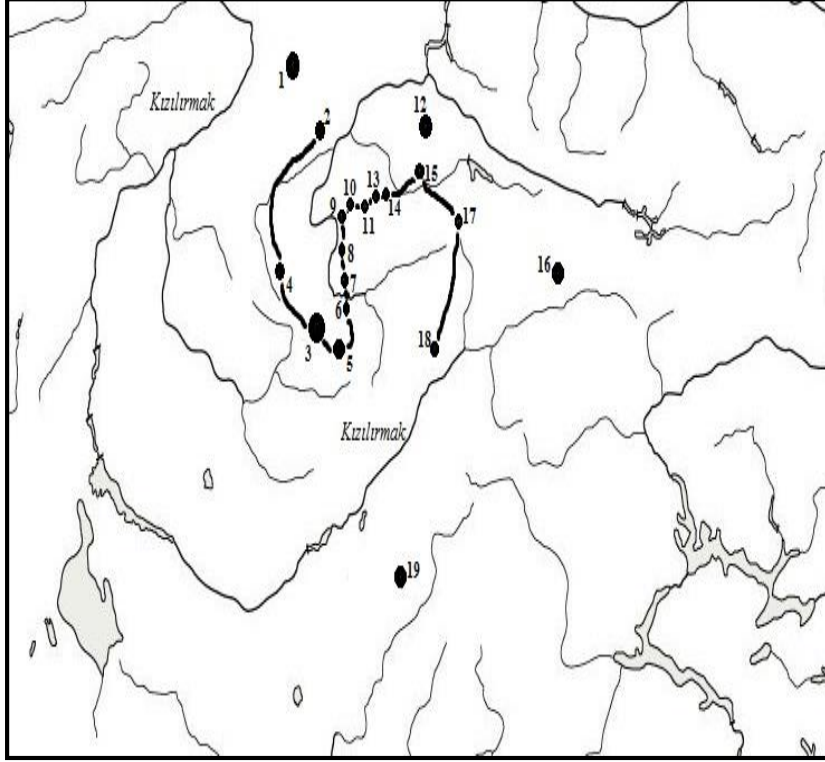
Harita 2: Hitit Dönemi Kayalıpınar- Malatya yol güzergâhı. 1: Tokat; 2: Sivas; 3: Yenihan; 4: Kayalıpınar (Şamuha); 5: Kahvepınar; 6: Şamadağ; 7: Şarkışla; 8: Kuşaklı (Şarişša); 9: Altınyayla; 10: Havuzköy; 11: Tohma; 12: Malatya; 13: Kayseri.

Harita 3: Roma İmparatorluğu dönemi yol ağı. 1: Büyüknefesköy/Yozgat; 2: Zile/Tokat; 3: Amasya; 4: Niksar/Tokat; 5: Gümenek/Tokat; 6: Sivas; 7: Kayseri; 8: Pürk/Sivas; 9: Malatya; 10: Gümüşhane. (French, 2016, s. 13)

Harita 4: Yukarı Ülke’de yer alan Şamuha ve Tegarama kentleri. (Burney, 2004, s. 14.)

Harita 4: 1: Çorum; 2: Boğazköy (Hattuşa); 3: Yozgat; 4: Büyüknefesköy (Tavium); 5: Sorgun (Aigonne/Euagine); 6: İzibüyük; 7: Kesikköprü; 8: Kabalı; 9: Vasfibey; 10: Kadişehri; 11: Elmalı; 12: Tokat; 13: Uylubağı Köyü; 14: Sulusaray (Sabastopolis); 15: Bolus; 16: Sivas; 17: Yenihan; 18: Kayalıpınar (Şamuha); 19: Kayseri